

JIŘÍ MOSKALA

KNIHA DANIEL

a makabejská teze

**Problematika autorství, jednoty, struktury
a sedmdesáti týdnů knihy Daniel**

(Příspěvek do diskuze o kanonické apokalyptice)

Původně vyšlo jako disertační práce v oboru Starý zákon
pro Komenského evangelickou bohosloveckou fakultu
v Praze roce 1989

OBSAH

PŘEDMLUVA	17
PŘEDMLUVA K 2. VYDÁNÍ	21
POZNÁMKA K 2. VYDÁNÍ	23
POUŽITÉ ZKRATKY	25
ÚVOD	29
I. Stanovení problému	29
II. Důležitost datování Sitz im Leben	31
III. Stručný přehled dějin výkladu knihy Daniel a jednotlivé interpretační školy	36
A. Dějinný přehled interpretace	36
1. Kumrán	36
2. První kniha Makabejská	36
3. Jiné staré spisy	37
4. Nový zákon	37
5. Josephus Flavius	42

6. Talmud	43
7. Porfyrios	44
8. Křesťanští vykladači	45
B. Výkladové školy	56
1. Kontinuální škola	56
2. Preteristická škola	57
3. Futuristická škola	59

KAPITOLA 1

ANALÝZA A HODNOCENÍ ARGUMENTŮ MAKABEJSKÉ TEZE

I. Historické argumenty

A. Historické nepřesnosti (ve vztahu k chronologii a osobám)	67
1. Daniel 1,1	67
a) Vztah mezi Da 1,1 a Jr 25,1.	67
b) Byl Nebúkadnesar v roce 605 př. Kr. v Jeruzalémě?	72
2. Nebúkadnesarova stavební činnost	80
3. Nebúkadnesarovo šílenství a „Nabonidova modlitba“	83
4. Belšasar jako poslední král Babylona	93
a) Byl Belšasar skutečně králem Babylona?	93
b) Byl Nabonid v době pádu Babylona ve městě?	96
c) Daniel jako „třetí“ v babylonském království.	98
5. Nebúkadnesar jako „otec“ Belšasara	99
6. Darjaveš médký	101
a) Biblická data o Darjaveši médkém.	101
b) Stanovení problému.	102
c) Identifikace Darjaveše médkého.	103
aa) Darjaveš jako Astyagés (585–550 př. Kr.)	104
bb) Darjaveš jako Kyaxares II.	104
cc) Darjaveš jako Kýros (539–530 př. Kr.)	105
dd) Darjaveš jako Kambýses (529–522 př. Kr.)	106

ee) Darjaveš jako Gubaru, guvernér z Babylona	107
ff) Darjaveš jako Gubaru, guvernér z Gutium	109
B. Postavení v hebrejském kánonu	114
D. Znalost knihy Jeremjáš	125
II. Lingvistické argumenty	129
Stanovení problému	129
A. Termín „kasdim“	130
B. Hebrejšтина knihy Daniel	132
C. Slova perského původu	135
D. Slova přejatá z řečtiny	136
E. Aramejšтина knihy Daniel	142
III. Teologické argumenty	155
A. Rozvinutá angelologie	155
B. Učení o vzkříšení	165
C. Vyhýbání se jménu Jahve	169
D. Půst a modlitební zvyky	171
IV. Literární argumenty	172
A. Apokalyptika a pseudonymita	172
B. Definice apokalyptiky a její charakteristika	180
1. Rozdíly mezi apokalyptikou a knihou Daniel	187
2. Společné rysy apokalyptiky a knihy Daniel	189
3. Specifické rysy danielovské apokalyptiky	191
a) Kontinuální pohled na dějiny.	191
b) Eschatologický důraz.	192
c) Vertikální rozměr.	192
d) Motiv vzkříšení.	193
C. Kořeny a doba vzniku danielovské apokalyptiky	196

D. Přehled a rozdělení apokalyptické literatury	202
V. Exegetické argumenty	207
A. Čtyři světové říše	207
1. Provenience schématu čtyř světových říší	207
2. Sukcese čtyř království a jejich identifikace	215
B. Daniel 11 a makabejská teze	220
C. Malý roh jako Antiochos IV. Epifanés	230
1. Argumenty ve prospěch identifikace malého rohu s Antiochem IV. Epifanem	231
2. Argumenty v neprospěch identifikace malého rohu s Antiochem IV. Epifanem	232
KAPITOLA 2	
JEDNOTA KNIHY DANIEL A JEJÍ STRUKTURA	241
I. Tři skupiny učenců	242
II. Důvody pro jednotu knihy Daniel	248
A. Další kapitoly předpokládají znalost dřívější látky	248
B. Společné téma knihy Daniel	249
C. Chronologické údaje	254
D. Jedinečné stylistické rysy	254
E. Da 7 propojuje celou knihu	255
1. Vztah mezi Da 7 a Da 2	256
2. Vztah mezi Da 7 a Da 8	259
F. Speciální literární rys knihy – chiazmus	264
G. Lineárně paralelní struktura knihy	269
H. Symbolická struktura	272
I. Progresivní paralelizmus	273

KAPITOLA 3**ARGUMENTY VE PROSPĚCH EXILNÍ TEZE 277**

I. Nepřesvědčivost makabejské teze	277
A. Historická věrohodnost knihy	277
B. Lingvistické argumenty	279
C. Aramejščina knihy Daniel je východního typu	280
D. Teologie knihy Daniel je propojena s prorockými knihami	280
E. Vznik danielovské apokalyptiky v 6. století př. Kr.	280
F. Navázání na babylonskou tradici	281
G. Exegetické argumenty vedou za makabejskou dobu	282
II. Tradiční datování synagogou a církví	282
III. Atmosféra knihy Daniel neodpovídá makabejské době	283
IV. Vnitřní svědectví samotné knihy	285
V. Rukopisy od Mrtvého moře hovoří ve prospěch exilní teze	285
VI. Způsob datování vidění	291
VII. Označení kalendářního měsíce číslovkou	292
VIII. Svědectví Ježíše Krista (Nového zákona)	294

KAPITOLA 4

UKÁZKA INTERPRETACE ODDÍLU DA 9,24–27 JEDNOTLIVÝMI VÝKLADOVÝMI ŠKOLAMI **297**

I. Přehled hlavních typů interpretace	298
A. Symbolický výklad	298
B. Dispenzacionalistický výklad	304
C. Historicko-kritický výklad	310
D. Historicko-mesiášský výklad	320
II. Literární struktura Da 9,24–27	338
A. Celková poetická struktura	339
B. Poeticko-verbální struktura Da 9,24	340
C. Vztah mezi Da 9,24; 9,25.26 a 9,27 podle Payna	341
D. Literární struktura a překlad Da 9,24–27	342
Exegetické poznámky k překladu:	343
E. Chiastická struktura Da 9,24–27	347
F. Rozbor poetické, literární a chiastické struktury Da 9,24–27	347
III. Stručný výklad Da 9,24–27 (s přihlédnutím k historicko-mesiášskému výkladu)	351
A. Úzký kontext Da 9,24–27	351
B. Mesiášskocentrický (kristocentrický) výklad Da 9,24–27	354
1. Výklad 24. verše	354
2. Výklad 25. verše	362
3. Výklad 26. verše	363
4. Výklad 27. verše	366
C. Da 9,24–27 a Nový zákon	369
D. Teologie Da 9,24–27	373
1. Teologie smlouvy	373

2. Teologie času	376
3. Kristologie a soteriologie	376
4. Teologie zodpovědnosti	377
5. Eschatologie	377
ZÁVĚR	380
LITERATURA	386

III. Stručný přehled dějin výkladu knihy Daniel a jednotlivé interpretační školy

A. Dějinný přehled interpretace

Židé i křesťané, synagoga i církve prakticky až do 19. století jednomyslně přijímali Daniela, židovského zajatce, který se stal státníkem a prorokem na babylonském dvoře na přelomu 7. a 6. století př. Kr., za autora knihy Daniel.

1. Kumrán

První dobře doložitelné stopy dosvědčující skutečnost, že kniha Daniel byla používána, nacházíme v kumránském společenství. Tato starozákonní apokalyptická kniha se těšila mezi eseji mimořádné pozornosti. Zvláště spis zvaný Florilegium přesvědčuje o tom, že kniha Daniel měla v Kumránu autoritativní postavení, protože z ní citovali a odvolávali se na ni tak jako na knihy proroků Izajáše a Ezechiela (viz dále kapitolu Kniha Daniel a rukopisy od Mrtvého moře).

2. První kniha Makabejská

Další doklad o užívání knihy Daniel nacházíme v 1. knize Makabejské. 1Mak 1,54 se zmiňuje o „ohavnosti zpuštění“ (BKR), o „ohybné modle“ (ČEP) podobně jako Da 9,27; 11,31 a 12,11. První kniha Makabejská aplikuje „ohavnost zpuštění“ na znesvěcení chrámu roku 167 př. Kr. za Antiocha IV. Epifana. V 1Mak 2,59–60 čteme: „Chananjáš, Azarjáš a Míšael byli pro svou víru zachráněni z ohně, Daniel byl pro svou bezúhonnost vyrván z tlamy lvů.“ Je zajímavé si povšimnout, v jaké souvislosti je tento výrok napsán. Autor 1Mak se zmiňuje o Matitjášově smrti. Dříve než zemřel, vybízel své syny, aby pamatovali na činy, které vykonali ve své době jejich otcové, a zmiňuje se o Abrahamovi, Josefovi,

Pinchasovi, Jozuovi, Kálebovi, Davidovi, Elijášovi, třech mládencích a Danielovi. To znamená, že autor sleduje průběh biblických dějin. Maier poznamenává: „Protože však Daniel je stavěn po bok patriarchů a starších proroků, znamená to, že se těší stejné důstojnosti a vážnosti jako oni.“³⁴

3. Jiné staré spisy

Jiné odkazy na knihu Daniel nacházíme v těchto knihách: 3Mak 6,5–7; 4Mak 13,9; 16,3.21; 18,12–13; Sibyla III,46.1n.; Báruk 1,15–3,8. Tyto spisy připomínají z knihy Daniel věrnost Daniela a jeho tří přátel, 7. kapitulu a Danielovu kající modlitbu z Da 9.³⁵

4. Nový zákon

Vrchol ve výkladu a používání knihy Daniel nacházíme v Novém zákoně. Vztah mezi knihou Daniel a Novým zákonem je velmi úzký. Ježíš, Pavel, Petr, Juda a zvláště Jan interpretují některé statě z knihy Daniel. Podle rejstříku starozákonních citací, který sestavili Nestle a Aland, můžeme v Novém zákoně vystopovat 203 citací nebo narážek ze 104 textů knihy Daniel.³⁶ Tento rejstřík ukazuje, že v novozákonních textech se objevují narážky na každou kapitulu knihy Daniel. Přímě citovány jsou tyto texty: Da 3,6; 7,13; 9,27; 11,31 a 12,11.

a) Ježíš a kniha Daniel. Podle Mt 24,15 se Ježíš v „malé apokalypse“ zmiňuje o proroku Danielovi a o „znesvěcující ohavnosti“ jako o tom, co se má odehrát teprve v budoucnosti při zničení Jeruzaléma v roce

³⁴ Maier, s. 23.

³⁵ Liebi, s. 33 k výčtu míst použití knihy Daniel ve starých spisech poznamenává: „Je naprosto nemyslitelné, že by nějaký padělek z makabejské doby (v němž si k tomu pisatel stěžuje na prohřešky proroků; srov. 1Mak 4,27.46; 9,27; 14,41) mohl působit takovým dojmem a takovým vlivem na Judstvo!“

³⁶ Nestle-Aland, s. 765–767.

70 po Kr. (viz také Mk 13,14). Tato citace z knihy Daniel je významná, protože ukazuje, že Ježíš považoval Daniela za skutečného proroka a „ohavnost zpuštění“ neumístil do makabejské doby, ale do souvislosti s pádem Jeruzaléma.

Ježíš sám sebe nazývá „Synem člověka“ (např. Mt 8,20; 9,6; 10,23; 11,19; 12,18.32; Mk 8,31.38 atd.), což je titul, který přejímá z Da 7,13 a vztahuje jej na sebe. Cullmann upozorňuje na důležitost označení „Syn člověka“ ve spojení s Ježíšem: „Velký význam, který tomuto pojmenování přísluší, vyplývá už jen z toho, že je to jediný titul, který si Ježíš podle svědectví evangelií sám přisvojil.“³⁷

Kristus zřejmě převzal z knihy Daniel také výraz „nebeské království“ nebo „Boží království“ – centrální pojem své zvěsti (Mt 4,17; Mk 1,15; srovnej s Da 2,44; 7,14).³⁸ Také v pozadí modlitby Otče náš, konkrétně prosby „přijď království tvé“, stojí teologie Da 2 a 7. Wolf je toho názoru, že v Ježíšově vzorové modlitbě se odráží „syntéza teologie knihy Daniel“.³⁹ Podle Mt 21,44 a L 20,18 Ježíš přejímá obraz kamene z Da 2,34–35.44–45.⁴⁰ Kristus použil symboliku kamene, ale zdůraznil jeho účinek na člověka, nikoli jeho chronologický aspekt. Holbrook shrnuje Bennettovy poznatky takto: „Hlavním záměrem Ježíšova varování je účinek Kamene na lid, nikoli časový prvek.“⁴¹

Také ve své eschatologické řeči Ježíš použil myšlenky z knihy Daniel: výraz „ohavnost zpuštění“, vyskytující se u Mt 24,15 a Mk 13,14, je přejat z Da 9,27; 11,31 a 12,11; obrat „doba soužení, jaké nebylo od vzniku národa až do této doby“ (Da 12,1) je opakován u Mt 24,21,

³⁷ Cullmann, s. 138. Viz také Bright, s. 457; Lacocque, s. 110–111; Nandrásky, s. 131; Strobel, s. 45–63; Ferch, Son.

³⁸ Bruce, *Exegesis*, s. 66.

³⁹ Wolf, s. 398–410. Pannenberg, *Jesus*, s. 217 správně píše: „On (Ježíš) ... nebyl apokalyptikem, ačkoli pochopení apokalyptické tradice bylo všude předpokladem toho, co Ježíš řekl nebo dělal... Ježíš určitě myslel v apokalyptických kategoriích.“

Pannenberg, *Jesus*, s. 32: „Jeho poselství může být pochopeno pouze uvnitř horizontu apokalyptického očekávání.“

⁴⁰ Bruce, *Exegesis*, s. 77.

⁴¹ Holbrook, s. 332. Viz důkladnou studii Bennett, s. 333–377.

Mk 13,19 a L 21,23; Ježíšův výrok, že lidé na zemi „uzří Syna člověka přicházet na oblacích nebeských s velikou mocí a slávou“ (Mt 24,30; Mk 13,26; L 21,27), je v podstatě přejat z Da 7,13–14; rozdíl mezi „procitnutím k životu věčnému“ a „procitnutím k pohaně a věčné hrůze“ (Da 12,2) dělá i Ježíš podle J 5,29, kde upozorňuje na to, že jedni „vstanou k životu“ a druzí „vstanou k odsouzení“.

Ježíšova výpověď podle Mt 13,43 „tehdy spravedliví zazáří jako slunce v království svého Otce“ odráží myšlenku z Da 12,3: „prozíraví budou zářit jako záře oblohy“. Ze soudního procesu, který Ježíš prožil v závěru svého života, je patrné, že teologie knihy Daniel jej silně ovlivňovala. V kritickém momentě vyznává, že je „Synem člověka“, a cituje z Da 7,13: „Od nynějška uzříte Syna člověka sedět po pravici Všemohoucího a přicházet s oblaky nebeskými.“ (Mt 26,64; Mk 14,62)

- b) Petr a kniha Daniel.** 1Pt 1,10–12 navazuje na knihu Daniel. Slova „spasení hledali a po něm se ptali proroci“ dobře ladí s otázkami, které jsou zaznamenány v Da 12,6.8. Obrat „zkoumali, na který čas a na jaké okolnosti ukazuje Duch Kristův“ může být narážkou na časové údaje knihy Daniel („až do času a časů a poloviny času“, Da 7,25; „až po dvou tisících a třech stech večerech a jitrech“, Da 8,14; „sedmdesát sedmiletí“ – Da 9,24–27; „tisíc dvě stě devadesát dní“ – Da 12,11; „tisíc tři sta třicet pět dnů“ – Da 12,12). Proroci hledali a ptali se po „spasení“. Petr má zřejmě na mysli první příchod Pána Ježíše. Mimo Izajáše a Zacharjáše hovořil o prvním příchodu také prorok Daniel v 9,24–27 (viz rozbor níže). Protože je toto hledání spojeno s otázkou po čase a s Kristovým utrpením, je paralela s Da 9,24–27 zřejmá. Josephus Flavius zdůrazňuje, že prorok Daniel nejen předpovídal události, ale také ukazoval, kdy se naplní: „Protože Daniel nejen předpovídal budoucí události, tak

jako jiní proroci, ale také určil dobu jejich naplnění.⁴² Věta „bylo jim zjeveno, že tím neslouží sami sobě“ může odkazovat na Da 12,9, ale i na jiná místa, jako 8,27 nebo 9,2.

c) Pavel a kniha Daniel. V Pavlových spisech jsou bohatší narážky na knihu Daniel. Povýšení Ježíše Krista podle Fp 2,9–11 odráží myšlenkový koncept popsáný v Da 7,13–14.27–28. Zpráva, že „svatí budou soudit svět“, může být přejata z Da 7,18.22.27. Nejzřetelněji Pavel naráží na knihu Daniel ve svém druhém listu Tesalonickým. V 2. kapitole se zmiňuje o Antikristu, který má charakteristiku „malého rohu“ a „Opovrženého“ (Da 7,8.25; 11,21.36). Pavel tuto pyšnou mocnost označuje „člověk nepravosti“, „syn zatracení“ (2Te 2,3). V 2Te 2,4 máme echo verše Da 11,36: „bude se vypínat a činit větší nad každého boha a bude divně mluvit i proti Bohu bohů, co mu nepřísluší...“ Je důležité si povšimnout, že v Da 7 vystupuje pyšný malý roh až poté, co římská říše byla rozdělena na deset současných království (Da 7,7.8.24). Tato historická sekvence – nejdříve „šelma“ a pak vystoupení antikristovské moci malého rohu – stojí i za Pavlovým textem a historickým náčrtem 2Te 2.⁴³ Pavel se zmiňuje o tom, že věřící v Tesalonice vědí, „co zatím brání tomu“, aby se Antikrist ukázal (2Te 2,6–7). Výrokem „ten, kdo tomu brání“ označuje civilní vládu Říma, která bránila vystoupení Antikrista. Pavel sám byl touto vládou několikrát zachráněn (Sk 18,12–16; 22,22–29; srovnej Ř 13,4). Tak tomu rozuměli i raní církevní otcové.⁴⁴ Později například Jan

⁴² Antiquitates X.11.7; Josephus, sv. 2, s. 371.

⁴³ LaRondelle, *Outline*, s. 61–69. Viz také Trilling, s. 81–109, zvláště exkurzy „Die »aufhaltende Macht«“ a „Papsttum und Antichrist“.

⁴⁴ LaRondelle, *Outline*, s. 64.

Amos Komenský tvrdil totéž.⁴⁵ Ladd uzavírá, že „klasická interpretace (2Te 2,6–7) je docela uspokojující“.⁴⁶

d) Epištola Židům, Lukáš a Jižda a kniha Daniel. V epištole Židům slouží Daniel a jeho tři přátelé jako příklady víry. Je o nich zmínka jen v náznacích v Žd 11,34, kde se říká o některých, že „zavírali tlamy lvům, krotili plameny ohně“. Lukáš se zmiňuje v 1,19.26 o andělu Gabrielovi, který rovněž vystupuje v knize Daniel. Text L 1,19, který hovoří o tom, že Gabriel byl poslán, aby oznámil radostnou zvěst, připomíná texty Da 8,16; 9,21–22 a 10,11.

Jižda se zmiňuje o Míkaelovi (verš 9; srovnej Da 10,13). Píše také o tom, že „Pán přichází s deseti tisíci svých svatých“, což může odrážet koncepci z Da 7,10.13–14. Ve scéně o Božím soudu zdůrazňuje, že souzeni budou ti, kteří se „vzpouzejí a odporují Božímu vedení a žijí si podle svých vášní, jejich ústa mluví nadutě a lichotí lidem pro svůj prospěch“ (verš 16; srovnej s Da 7,8.20.25a).

e) Zjevení Jana a kniha Daniel. Jan ve své apokalypse v knize Zjevení navazuje na knihu Daniel a dál rozpracovává různé motivy. Kniha Daniel je klíčem k pochopení Zjevení. Rejstřík zpracovaný Nestlem a Alandem ukazuje, že kniha Zjevení obsahuje celkem 87 různých narážek na knihu Daniel, což je skoro polovina celkového novozákonního užití. Už tento fakt sám o sobě je významný a indikuje, jak intenzivně Jan pracuje s knihou Daniel. Je zajímavé i to, že celá apokalyptická kniha Zjevení je napsána v chiastické struktuře,⁴⁷ podobně jako kniha Daniel. Kniha Zjevení detailně rozpracovává

⁴⁵ Komenský, s. 138: „Ukázán v Písmě i čas začátku Antikristova, totiž po vytisknutí z Říma císařů římských. O čemž, 2Te 2, napsáno stojí: Již prý tajemství nepravosti koná se, toliko až by ten, jenž jej zdržuje (a jemu přítomností svou ku překážce jest), z prostředku vyňat byl. Kdež s. Pavel opatrně jméno císaře římského zamlčel, avšak že jeho mínil, i z proroctví Danielova kap. 7, v. 8 a 24 jest patrné.“

⁴⁶ Ladd, *Last*, s. 68.

⁴⁷ Strand, *Revelation*, s. 43–52; Pöhler, s. 35–112. O úzkém vztahu apokalyps Daniel a Zjevení Jana viz Beale, *Use*; Beale.

postavu Antikrista (např. ve 13. kapitole), motiv soudu (např. v 16. a 17. kapitole) a mnohem barvitěji líčí dobu konce a Boží království (kapitoly 12–22). Pro náš záměr stačí pouze upozornit na úzký vztah mezi apokalypsami Daniel a Zjevení. Pro rozsáhlost této tematiky, která si zaslouží obsáhlou studii, se zde spokojíme s tímto konstatováním.

5. Josephus Flavius

Zvláštní pozornosti se dostalo knize Daniel u slavného židovského dějepisce Josepha Flavia (asi 37 až krátce po roce 100 po Kr.).⁴⁸ Ve svém spise Starožitnosti židovské věnoval velký oddíl Danielovi, kterého označuje za „jednoho z největších proroků“.⁴⁹ Je pozoruhodné, že „ohavnost zpuštění“ aplikuje na dvě události: jednak na znesvěcení chrámu Antiochem IV. Epifanem v roce 167 př. Kr., jednak na zničení chrámu Římany v roce 70 po Kr. Píše: „A opravdu se to tak odehrálo. Náš národ vytrpěl tyto věci za Antiocha Epifana podle Danielova vidění a prožil to, co Daniel předpověděl mnoho let předtím, než se tak stalo. Přesně stejným způsobem Daniel také psal o římské vládě a o tom, že naše země bude Římany zpusťována.“⁵⁰ Josephus považuje Řím za čtvrtou šelmu.⁵¹

Protože Josephus Flavius považuje proroka Daniela 6. století př. Kr. za autora knihy Daniel, popisuje scénu, která se měla odehrát okolo roku 330 př. Kr., kdy Alexandru Velikému byla při jeho návštěvě Palestiny (Jeruzaléma) veleknězem ukázána kniha Daniel. Poněvadž Alexandr Veliký se tehdy rozpoznal v Da 9,21 jako „král řecký“, choval se k Židům velmi přívětivě.⁵²

⁴⁸ Viz Bruce, *Josephus*, s. 148–162.

⁴⁹ *Antiquitates*, X.11.7; Josephus, sv. 2, s. 371.

⁵⁰ *Antiquitates*, X.11.7. Viz Bruce, *Josephus*, s. 153–157; Josephus, sv. 2, s. 373.

⁵¹ *Antiquitates*, X.11.7; Maier, s. 25; Bruce, *Josephus*, s. 148–149; Josephus, sv. 2, s. 372–374.

⁵² *Antiquitates*, XI.8.5 (XI, 337); Josephus, sv. 3, s. 62. Maier, s. 25 tvrdí, že se tak zřejmě stalo v roce 332 př. Kr. Pokud se týká historicity této zprávy z *Antiquitates Judaicae*, učenci jsou v názorech

6. Talmud

Talmud řadí knihu Daniel mezi kanonické knihy, a to jak její hebrejskou, tak i aramejskou část. V talmudu je Daniel považován za současníka Ezechiela, Agea a Zacharjáše, je tedy pokládán za postavu žijící v 6. století př. Kr.⁵³ Zajímavá je poznámka v Bava batra 15a. Cituji: „Muži velké synagogy napsali Jehezkela (= Ezechiela), Dvanáct (= malé proroky), Daniela a knihu Ester. Ezdráš napsal svou knihu a Genealogii (= rodokmen) kronik až do své vlastní.“⁵⁴ Podle tohoto výroku by knihu nenapsal Daniel, nýbrž nějaký významný učitel (zákoník) v 5. století př. Kr. – „muži velké synagogy“ (okolo roku 450 př. Kr.) –, avšak kniha je starší než Ezdráš. Leiman toto místo vysvětluje tak, že se zde nejedná o sepsání těchto knih (Ezechiel, 12 malých proroků, Daniel a Ester), nýbrž o jejich přijetí do sbírky muži velké synagogy.⁵⁵ Maier s odvoláním na Leimana píše: „Snad se ale oním »psát« na uvedeném místě talmudu míní jen událost zařazení do biblického kánonu, takže kniha Daniel sama o sobě existovala již dříve.“⁵⁶ V talmudu je Daniel vysoce vážen a poutá mimořádnou pozornost.⁵⁷ Například Zachariáš ben Kabutal, když hovoří o přípravě velekněze na den smíření, říká: „Mnohokrát jsem před ním (veleknězem) četl z Daniela.“⁵⁸ Maier shr-

na ni rozdělení. Ti, kteří zastávají makabejskou tezi, popírají její pravdivost (např. Tcherikover, s. 420, který tvrdí, že toto vyprávění je „palestinský folklorní příběh postrádající skutečný kontext“; Bruce, *Josephus*, s. 151–152), zatímco zastánci exilní teze píší v její prospěch (např. Maier, s. 25; Liebe, s. 29). Harrison, Daniel, s. 19 komentuje: „Předsudky učenců lze jasně vidět na skutečnosti, že kritikové na základě odkazu na Jadúu (Jos. Antiq. XI.7.2) obhajují ranější spíše než pozdní datování seznamu velekněží (Neh 12,10.22), a přesto zcela zamítají tradici uchovanou v dalším oddíle (Jos. Antiq. XI.8.5), který vypráví o tom, že poté, co se tentýž Jadúa setkal mimo Jeruzalém s Alexandrem Velikým a poučil ho o kultických obřadech při židovské oběti, byla dobyvateli ukázána kniha Daniel. Jestliže jedna tradice týkající se Jadúy je přijatelná, pak by logická důslednost vyžadovala, aby další tradici, která se týká téhož jedince, byla věnována alespoň nějaká pozornost.“

⁵³ Sanhedrin 92b, 93a; Maier, s. 59.

⁵⁴ Citováno z Maier, s. 25.59.

⁵⁵ Leiman, s. 28.134.149.600.

⁵⁶ Maier, s. 60.

⁵⁷ Baldwinová, s. 63.

⁵⁸ Danby, s. 163; Yoma 1,6. Další příklady viz Maier, s. 25–26; Montgomery, s. 105.

nuje: „Talmud se tedy pokouší ocenit Daniela v trojnásobném vztahu: jako mudrce, jako proroka a jako vzor víry, který byl věrný zákonu.“⁵⁹

7. Porfyrios

První, kdo kritizoval postoj církve a synagogy k autorství knihy Daniel (tedy stanovisko, že jejím pisatelem je prorok Daniel), byl řecký novoplatonský filozof Porfyrios (asi 234–305 po Kr.). Napsal patnáctisvazkový polemický spis *Kata Christiánón* (Proti křesťanům). Toto dílo se nedochovalo, neboť bylo roku 448 po Kr. spáleno. Nicméně slavný církevní otec Hieronymus ve svém komentáři ke knize Daniel, v němž vyvracel Porfyriův útok na historicitu knihy Daniel, nám ve svém výkladu jeho názory uchoval. Ve dvanáctém svazku svého díla Porfyrios popíral, že proroctví knihy Daniel pocházejí od skutečného Daniela. Tvrdil, že jsou dílem „nějakého člověka žijícího v Judeji v době Antiocha zvaného Epifanés“.⁶⁰ Porfyrios také tvrdil, že Daniel nepředpovídal budoucnost, ale psal jen to, co se týkalo minulosti.⁶¹

Církevní otec Hieronymus reagoval na Porfyriovy názory a odmítl je. Napsal: „Když Porfyrios viděl, že se všechny tyto předpovědi splnily, a nemohl popřít, že se tak stalo, zpochybnil toto svědectví o historické přesnosti tím, že použil vytáčky a tvrdil, že cokoli je předpověděno o Antikristu na konci světa, se už naplnilo za vlády Antiocha Epifana... Protože přesnost toho, co prorok předpověděl,

⁵⁹ Maier, s. 26. Židovští učenci v pozdější době (ve středověku) považovali Daniela za nižšího, než jsou proroci. Baldwinová dává důvod:

„Pravděpodobně proto, že se jednalo o reakci na křesťanský mesiánský výklad knihy.“ Je zajímavé, že celá řada pozdějších židovských učenců napsala komentář ke knize Daniel, např. Saadia (10. stol.), Ibn Ali (okolo 1000), Raši (zemř. 1105), Aben Ezra (zemř. 1167), Maimonides (zemř. 1204), David ben Kimchi (zemř. 1240), Joseph Albo (zemř. 1444), Isaak Abarbanel nebo Abrabanel (zemř. 1509) a Uriel Acosta (zemř. 1647).

⁶⁰ Jerome, s. 15; Hieronymus, s. 491: „Porfyrios napsal svou dvanáctou knihu proti proroku Danielovi. Nepřipouštěl, že by byla sepsána tím, jehož jméno nese, ale někým, kdo žil v Judeji v době Antiocha zvaného Epifanés. Popíral, že by Daniel hovořil o budoucích věcech, ale spíše jen o minulých událostech.“

⁶¹ Jerome, s. 15; Hieronymus, s. 491.

byla zarážející, nevěřící jej nemohli přijmout jako toho, kdo předpovídá budoucnost, ale spíše jako vypravěče minulých událostí.⁶² Harrison a jiní podtrhli, že Porfyrios došel k takovému závěru z předpokladu a priori, že prediktivní proroctví nejsou možná.⁶³

Je třeba si rovněž všimnout, že makabejská teze má svůj původ u Porfyria, protikřesťanského autora. Baldwinová vtipně poznamenala: „Kdyby nebylo pečlivých Jeronýmových poznámek, Porfyriovo dílo by nepřežilo. Je ironií, že je to stanovisko Porfyria, a nikoli křesťanského apologeta, které převládá ve většině děl současných badatelů.“⁶⁴

Harrison komentuje: „V celém dalším racionalistickém myšlení o Danielovi se dost nekriticky opakovala většina, ne-li všechny, Porfyriovy argumenty.“⁶⁵ Porteous píše: „Porfyrios, jak víme od Hieronyma, zastával moderní kritický pohled, že kniha Daniel vznikla v makabejské době.“⁶⁶

8. Křesťanští vykladači

a) **Do reformace.** Koncem 1. a ve 2. století po Kr. nacházíme první stopy výkladu knihy Daniel, a to konkrétně v Klementově listu Korintským, v listu Barnabově, v Hermově Pastýři, u Iústína a zvláště u Eirénaia.⁶⁷ *Iústínos* například spojuje proroctví z Da 7 s druhým příchodem Ježíše Krista: „Jestliže tak velká moc následovala a stále následuje po době jeho utrpení, oč větší moc se projeví po jeho slavném příchodu! Protože přijde na oblacích jako Syn člověka, jak

⁶² Jerome, s. 15–16; Hieronymus, s. 491.

⁶³ Harrison, s. 861; Baldwinová, s. 64. Viz také Ferch, *Porphyry*, s. 141–147.

⁶⁴ Baldwinová, s. 64.

⁶⁵ Harrison, s. 861.

⁶⁶ Porteous, s. 14.

⁶⁷ Maier, s. 26.

předpověděl Daniel, a jeho andělé přijdou s ním.“ Pak následuje text Da 7,9–28.⁶⁸

Eirénaios staví knihu Daniel vedle druhého listu Pavla Tesaloničským a Zjevení Jana. Čtvrtá říše je pro něj říše římská, malý roh z Da 7 považuje za Antikrista, který přichází po rozdělení římské říše, a kámen z Da 2 identifikuje jako Krista, který při svém druhém příchodu nastolí věčné království.⁶⁹ *Eirénaios* píše: „V jasném světle Jan v Apokalypse ukázal učedníkům Páně, co se stane v poslední době a jak potom povstane deset králů, mezi něž bude říše, která nyní vládne (na zemi), rozdělena. Učí nás, kdo bude těmi deseti rohy, které viděl Daniel.“⁷⁰ V téže kapitole rozvádí: „Kristus jest ten kámen, který utržen jest bez rukou, jenž roztříští dočasná království a věčné uvede, ano jest vzkříšení spravedlivých («vzbudí» říká, »Bůh nebeský království, které na věky nezahyne«): tuť nechť poražení jsouce zmoudří ti, kteří zavrhují Stvořitele světa a nepřiznávají, že od téhož Otce posláni jsou proroci, od kterého i Pán přišel, nýbrž praví, že proroctví pocházejí od různých mocností.“⁷¹

Hippolytos, *Eirénaiův* žák žijící na počátku 3. století, napsal první křesťanský komentář ke knize Daniel. Čtvrtou říši vidí jako říši římskou.⁷² Zdůrazňuje paralelní vztah mezi kapitolami 2 a 7. Píše: „Kámen, který »udeřil do sochy a roztříštil ji na kusy« a který naplnil celou zemi, je Kristus, který přijde z nebe, aby soudil svět.“⁷³

Další komentáře následovaly: ve 3. století komentoval knihu Daniel *Órigenés*, ve 4. století Jan Zlatoústý (*Chrysostomos*), *Efraem*

⁶⁸ Justinos (*Rozhovor s Židem Tryfónem*, kap. 31), s. 539–542. Viz také Froom, sv. 1, s. 232; Justinos, s. 651.662.

⁶⁹ Ireneus, kniha V, kap. 25–26, s. 447–453; *Eirenaios*, s. 1188–1195.

⁷⁰ *Eirenaios*, s. 1192; Ireneus, kap. 26; Froom, sv. 1, s. 244–245.

⁷¹ Ireneus, s. 452; *Eirenaios*, s. 1194.

⁷² *Hippolytos*, s. 643.675; *Hippolyte*, s. 106.169–173. Řičan-Molnár, s. 120 poznamenávají: „Z jeho (*Hippolytových*) exegetických prací je nejpozoruhodnější jeho výklad prorocké knihy Daniely, první dochovaný soustavný komentář křesťanský k biblické knize. Vznikl v letech 202–204, v době pronásledování za Septimaia Severa.“ Viz také Molnár, s. 52–53.

⁷³ *Hippolytos*, s. 643.

a Hieronymus, v 5. století Ammónios z Alexandrie, Polychronius z Apamea a Theodórétos z Antiochie, v 9. století Walahfrid Strabo z Reichenau, ve 12. století Joachim z Foire, ve 13. století Albert Veliký (Albertus Magnus) a Tomáš Akvinský (Thomas Aquinas, Tomasso d' Aquino), ve 14. století Mikuláš z Lyry (Nicolas de Lyre) a v 16. století Pavel z Burgos.⁷⁴

Nejvýznamnější komentář ke knize Daniel napsal *Hieronymus* (asi 348–420),⁷⁵ který reagoval na Porfyriovo tvrzení, že kniha Daniel byla napsána v době makabejské. Novoplatonský filozof Porfyrios byl první, kdo přišel s touto tezí. Hieronymus obhajoval historicitu a pravost proroctví a byl přesvědčen, že Daniel byl Bohem inspirovaný prorok, který žil v 6. století př. Kr.

Eusebios z Caesareje (asi 260 až asi 340) vyjádřil přesvědčení tehdejší církve o inspiraci proroka Daniela takto: „Prorok Daniel pod vlivem Božího Ducha dopředu viděl Boží království na konci. Byl inspirován tak, aby napsal a popsal vidění, aby bylo pochopitelné lidem. Popsal vidění následujícím jazykem...“ (následuje citace Da 7,9–10.13–14).⁷⁶ Maier zdůrazňuje, že „pro tak slavné církevní učitele jako Origena, Cypriana, Ambrosia, Augustina a Cyrila z Jeruzaléma byli mládenci v ohnivě peci, Daniel ve lví jámě, Nebúkadnesarův sen v Da 4 a proroctví v Da 8 skutečnostmi. Důraz je na danielovském proroctví.“⁷⁷

- b) Reformace.** Maier správně píše: „Lutherská reformace měla k proroctví chladnější vztah. Důvod byl jednak v soustředění se na víru, jednak ve střetnutí s tzv. »blouznivci«, kteří se často odvolávali na prorocké spisy Daniela a Zjevení.“⁷⁸ Přesto si však *Luther* (1483–1546)

⁷⁴ Maier, s. 26–27.

⁷⁵ Montgomery, s. 107 píše: „Knížetem mezi vykladači je Hieronymus.“ Viz Jerome; *Hieronymus*.

⁷⁶ Eusebius, s. 20; Eusebios, MPG, s. 65–67.

⁷⁷ Maier, s. 27. K dalšímu detailnějšímu pohledu na vývoj výkladu knihy Daniel viz Shea, *Development*, s. 256–328 a Froom, sv. 1.

⁷⁸ Maier, s. 28.

vysoce vážil knihy Daniel. V předmluvě k této apokalyptické knize píše v roce 1530 o proroku Danielovi: „Daniel byl před Bohem i světem znamenitým, velkým mužem“ a „nikdo mezi všemi Abrahamovými dětmi není ve světě tak vysoko vyvýšen jako Daniel“.⁷⁹ Luther považoval Daniela za židovského zajatce, který „přišel několik let před zničením Jeruzaléma do Babylonu“ a tam prorokoval o „Kristově království a budoucnosti“.⁸⁰ Čtyři říše z Da 2 identifikoval takto: „První Asyřanů a Babyloňanů, další Médů a Peršanů, třetí Alexandra Velikého a Řeků, čtvrtá Římanů.“⁸¹ Zdůrazňuje, že s tímto tvrzením „souhlasí celý svět a také dějiny to mocně dokazují“.⁸²

Nyní však následuje velmi speciální Lutherův výklad. Předpokládá, že v roce 800 po Kr. přechází římská říše na Německo. Tato čtvrtá říše bude podle Luthera trvat až do druhého příchodu Krista, což znamená, že německé císařství bude existovat až do paruzie: „Jestliže se hned několik králů postaví proti německému císařství a Turci budou zuřit..., tak nemohou přece takový železný kořen a rostlinu ovládnout nebo ji dokonce vytrhnout. Musí zůstat až do posledního dne.“⁸³ Prsty představují v Lutherově výkladu Španělsko, Francii, Anglii a jiné země. Kámen symbolizuje Krista.⁸⁴ Antiocha IV. Epifana vidí v kapitolách 8 a 11 a označuje jej za „postavu Antikrista“ podobně jako „všichni předcházející učitelé“.⁸⁵ Maier podtrhuje, že „Luther vidí stále zřetelněji Antikrista zosobněného v papežství“.⁸⁶ Pro Luthera také proroctví o 70 týdnech z Da 9, které vykládá kristocentricky, znamená období 490 let. Mesiáš, který má být zabit, je Kristus.⁸⁷ Důležité je, že kniha Daniel vede k víře

⁷⁹ Bornkamm, s. 101.103; Luther, s. 128.

⁸⁰ Bornkamm, s. 91.96.103; Luther, s. 1.130.

⁸¹ Bornkamm, s. 92–93; Luther, s. 4 (také s. 10.12.126).

⁸² Bornkamm, s. 92–93; Luther, s. 4.

⁸³ Bornkamm, s. 93–94; Luther, s. 6 (také s. 4.126).

⁸⁴ Bornkamm, s. 93–94; Luther, s. 4.6.10.12.

⁸⁵ Bornkamm, s. 98.100; Luther, s. 18.

⁸⁶ Maier, s. 29; Bornkamm, s. 101. Viz Luther, s. 58–108.

⁸⁷ Bornkamm, s. 99; Luther, s. 18–28.168.

a k bázni Boží: „Tak Danielův život není ničím jiným než ušlechtilým, čistým zrcadlem, v němž spatřujeme boj víry a vítězství skrze Boží milost.“⁸⁸

Kalvín (1509–1564) zdůrazňoval prorocký úřad Daniela a jeho inspiraci. Považoval ho za muže 6. století př. Kr., který žil v babylonském zajetí. Kalvínův výklad dobře zapadá do křesťanské tradice, která ztotožňuje čtvrtou říši s říší římskou.⁸⁹

Také *jiní reformátoři* se zabývali výkladem knihy Daniel: *Melanchton* (1497–1560), *Karlstadt* (asi 1477–1541), *Oecolampadius* (1482–1531), *Funck* (1518–1566), *Selnecker* (1530–1592) a *Bullinger* (1504–1575).⁹⁰

c) Osvícenství a nová doba. Nový směr v bádání knihy Daniel přišel s osvícenstvím. Židovský racionalista *Uriel Acosta* (1585–1640) byl první v dějinách po *Porfyriovi*, kdo popíral, že knihu Daniel napsal Daniel v 6. století př. Kr. Acosta připsal celou knihu farizeům pro její učení o andělech a vzkříšení.⁹¹

Slavný židovský filozof *Benedikt Spinoza* (1632–1677) se zmiňuje o knize Daniel ve svém spise *Tractatus theologicus-politicus* (vydaném anonymně v roce 1670) a tvrdí, že saduceové zasáhli redakčně do knihy.⁹² Rovněž *Thomas Hobbes* (1588–1679) vyjadřuje svůj nesouhlas s exilní tezí.⁹³

V roce 1727 anglický deista *Anthony Collins* napsal studii,⁹⁴ o níž bylo o 150 let později řečeno, že autor popíral autenticitu knihy

⁸⁸ Bornkamm, s. 116; Luther, s. 10. Bližší pohled na Lutherovo vysvětlování prorockých symbolů zprostředkovává Froom, sv. 2, s. 248–282.

⁸⁹ Maier, s. 30. Podrobněji viz Froom, sv. 2, s. 433–439; Calvin.

⁹⁰ Maier, s. 29. K hlubšímu rozboru té doby viz Froom, sv. 2, s. 283–349.

⁹¹ Schmidt, s. 35.

⁹² B. Spinoza: *Tractatus Theologico-Politicus*. Herausgegeben von C. Gebhardt. Philosophische Bibliothek, Bd. 93. 4. Aufl. Leipzig, 1922, s. 216.

⁹³ Viz Maier, s. 30.

⁹⁴ Collins, Anthony: *The Scheme of Literal Prophecy Considered in a View of Controversy, Occasionet by a Late Book, Intitled: A Discourse on the Grounds and Reasons of the Christian Religion*. London, 1727.

Daniel tak důkladně, že pozdější kritikové mohli přidat jen nepodstatné věci.⁹⁵ Collins je závislý na Porfyriovi a argumentuje pro vaticinia ex eventu. Používá princip analogie a hovoří o jedinečné povaze proroctví knihy Daniel, která jsou atypická pro starozákonní proroky. Kvůli tomuto rozdílu pak argumentuje pro řeckou školu a umísťuje vznik knihy Daniel do makabejské doby.⁹⁶

Collins je dalším „osvícenským“ učencem, který zpochybňuje tradiční a tehdy všeobecně uznávané danielovské autorství 6. století př. Kr. Takto se postupně (s Porfyriem ve 3. století, Acostou a Spinozou v 17. století a Collinsem v 18. století) otevřela a připravila cesta „liberálnímu“ postoji ke knize Daniel.

Rozhodující zvrat nastává koncem 18. století s objevením se tzv. historicko-kritické metody. Za otce této metody studia Písma je označován Semler (1725–1791).⁹⁷ Semlerův žák Heinrich Corrodi z Curychu⁹⁸ dokazoval v roce 1781 podle vzoru Porfyria, že kniha Daniel nepochází od proroka Daniela žijícího v 6. století př. Kr., ale od anonymního Žida z 2. století př. Kr.⁹⁹ K tomuto závěru se v podstatě připojili teologové jako *Johann David Michaelis* (1717–1791) a *Johann Gottfried Eichhorn* (1752–1827). V roce 1824 Eichhorn poprvé zapracoval tento nový pohled do Úvodu do Starého zákona.¹⁰⁰ Prosazoval názor, že v knize Daniel jsou „sebrána různá jednotlivá vyprávění“.¹⁰¹ Konečné zpracování textu knihy Daniel pochází podle něho z makabejské doby. Tvrdil: „Nějaký dřívější Žid zaznamenal, co přinášela tradice o Danielovi a jeho třech přátelích; nějaký pozdější Žid z doby krátce po Antiochu Epifanovi ... jí dal přednost ...

⁹⁵ Diestel, L.: *Geschichte des Alten Testaments in der christlichen Kirche*. Leipzig, 1869, s. 541.

⁹⁶ Collins, A.: *The Scheme of Literal Prophecy...* (viz pozn. 94), s. 151–157.

⁹⁷ Maier, *End*, s. 8.93. Viz také Hasel, *Interpretation*, s. 73–99.

⁹⁸ Corrodi, H.: *Kritische Geschichte des Chiliasmus*. Zürich (usuzuje se na rok 1781). Uvedeno v Maier, s. 31.

⁹⁹ Maier, s. 31 píše: „Byl první, kdo chtěl dokázat, že celá kniha Daniel nebyla napsána Danielem žijícím v babylonském zajetí, nýbrž nějakým anonymním Židem z 2. století (1783).“

¹⁰⁰ Eichhorn, J. G.: *Einleitung ins Alte Testament*. Bd. 3. Leipzig, 1824, s. 515–520.

¹⁰¹ Eichhorn, s. 414.

a spojil ji prostřednictvím ranějších zpráv o Danielově životě se svým prorockým oděním dějin v jeden celek.¹⁰² Eichhorn pronesl i jiné důležité vyjádření, když napsal: „Prorocké roucho mělo být tudíž jen zkrášlující formou příběhu“, protože pisatel knihy „oděl myšlenky a minulé události do prorockého šatu“.¹⁰³ Tím bylo zdůrazněno to, co řekl už Porfyrios a co později opakovali historicko-kritičtí učenci: vidění nepředpovídají žádnou budoucnost, ale pouze popisují minulost; jedná se o vaticinia ex eventu. Jako dávná předpověď je označováno to, co se vlastně již odehrálo. To, co má vypadat jako předpověděné, je vlastně již prožité. Tato teorie dobře zapadla do osvícenské doby, která stavěla víc na rozumu než na zjevení, na důkazech než na biblickém svědectví, na vědě než na víře.

Tento názor pak má své důsledky: čtvrtá říše nemůže být tedy říší římskou, protože Římané byli pro Žida žijícího v 2. století př. Kr. teprve budoucností. Proto Eichhorn identifikuje čtyři říše v následujícím pořadí: Babylon, Médie, Persie a Řecko.¹⁰⁴ Toto uspořádání se pak v další době uchytilo a má v makabejské tezi definitivní místo.

Na začátku 19. století německý učenec *L. Bertholdt* zeširoka pojednal o datování knihy Daniel ve svém vlivném dvoudílném komentáři ke knize Daniel (1806–1808).¹⁰⁵ Jedná se o první skutečně historicko-kritický výklad knihy Daniel.¹⁰⁶ Bertholdt tvrdil, že kniha vznikla v 2. stol. př. Kr. a měla více autorů.¹⁰⁷

Během dalších 100 let se makabejská teze stala přijatým názorem v řadách učenců moderního kritického směru. V roce 1939 Baumgartner napsal: „V žádné jiné kritické otázce ve Starém zákoně nepanuje taková všeobecná shoda jako v této.“¹⁰⁸ Koch v roce 1980

¹⁰² Eichhorn, s. 421.

¹⁰³ Eichhorn, s. 419.417.

¹⁰⁴ Eichhorn, s. 393.

¹⁰⁵ Bertholdt, L.: *Daniel aus dem Hebräisch-Aramäischen neu übersetzt und erklärt mit einer vollständigen Einleitung und einigen historischen und kritischen Exkursen*. Bd. 1–2. Leipzig, 1806–1808.

¹⁰⁶ Schmidt, s. 40.

¹⁰⁷ Bertholdt, sv. 1, s. 49–55.

¹⁰⁸ Baumgartner, *Danielforschung*, s. 70. Viz také Hasel, s. 94–95.

shrnutí: „Existují přece výsledky danielovského výzkumu, na jejichž základě byl vytvořen všeobecný konsenzus, jsou zde mnohé body exegeze, které chápeme mnohem jasněji, než to bylo možné před 150 nebo 200 lety. Všechny jsou získány na půdě makabejské teze.“¹⁰⁹ Takto jsou učenci historicko-kritické školy zajedno v tom, že ke konečné redakci knihy Daniel došlo neznámým autorem (nebo autory) okolo roku 168–163 př. Kr.¹¹⁰

Desmond Ford komentuje tuto situaci takto: „Zdá se, že kritičtí učenci skoro dobyli území, poněvadž téměř půl století bylo v této oblasti málo kvalitních studií konzervativních učenců.“¹¹¹

Během 19. a začátku 20. století se makabejská teze stala konsenzem historicko-kritických učenců při výkladu knihy Daniel. Mezi zastánce makabejské teze patří například: v 19. století Bertholdt, Bleek, Ewald, Gesenius, Griesinger, Hilgenfeld, Hitzig, Knobel, Lengerke, Lücke, Maurer, Rosenmüller a de Wette.¹¹² K nim se řadí z přelomu 19. a 20. století: Meinhold (1884, 1888, 1889),¹¹³ Bevan (1892),¹¹⁴ Behrmann (1894),¹¹⁵ Driver (1897, 1900)¹¹⁶ a Marti (1901).¹¹⁷ Z 20. století uvedu pouze nejvýraznější zastánce: Charles (1913, 1929),¹¹⁸ Hölscher (1919),¹¹⁹ Kovář (1923),¹²⁰ Noth (1926, 1951, 1966),¹²¹

¹⁰⁹ Koch, s. 8.

¹¹⁰ Viviano, s. 225; Clifford, s. 23; Lacocque, s. 20; Anderson, s. XIII.

¹¹¹ Ford, s. 30. Ford se zmiňuje o dvou výjimkách: Harrison, R. K.: *Introduction to the OT* (1969) a Wiseman, D., ed.: *Notes on Some Problems in the Book of Daniel* (1965). Od té doby však těchto dobrých teologických prací přibýlo.

¹¹² Viz Maier, s. 33; Montgomery, s. 108–109; Eissfeldt, s. 638–643.

¹¹³ Meinhold, J.: *Die Composition des Buches Daniel*. 1884. Id.: *Beiträge zur Erklärung des Buches Daniel*. 1888. Id.: *Das Buch Daniel*. Kurzgefaßter Kommentar. Nördlingen-Munich, 1889.

¹¹⁴ Bevan.

¹¹⁵ Behrmann.

¹¹⁶ Driver; Driver, *Daniel*.

¹¹⁷ Marti.

¹¹⁸ Charles; Charles, Robert H.: *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel*. Oxford, Clarendon 1929.

¹¹⁹ Hölscher, G.: „Die Entstehung des Buches Daniel.“ In: *Theologische Studien und Kritiken* 92 (1919): 113–138.

¹²⁰ Kovář.

¹²¹ Noth, Martin: „Zur Komposition des Buches Daniel.“ In: *Theologische Studien und Kritiken* 98–99 (1926): 143–163; Id.: „Noah, Daniel und Hiob in Ezechiel 14.“ In: *VT* 1 (1951): 251–260; Noth.

Baumgartner (1926, 1958),¹²² Montgomery (1927),¹²³ Rowley (1932, 1935, 1952),¹²⁴ Bentzen (1937),¹²⁵ Ginsberg (1948, 1954),¹²⁶ Kessler (1950),¹²⁷ Frost (1952, 1962),¹²⁸ Eissfeldt (1956),¹²⁹ Heaton (1956),¹³⁰ Russell (1964, 1978, 1982),¹³¹ Plöger (1965, 1970),¹³² Porteous (1965),¹³³ Dexinger (1969),¹³⁴ Delcor (1971),¹³⁵ Hanson (1971, 1975),¹³⁶ Lacocque (1976, 1983),¹³⁷ Hartman a Di Lella (1978),¹³⁸ Childs (1979),¹³⁹ Koch (1972, 1980, 1986),¹⁴⁰ Soušek (1984)¹⁴¹ a Anderson (1984).¹⁴²

Tento konsenzus však v současné době není všeobecný. Stále více teologů na základě nejnovějších poznatků vidí neudržitelnost teze, že celá kniha Daniel vznikla v makabejské době. Přibývá učenců, kteří jsou zastánci exilní teze.

Existuje celá řada teologů 19. a 20. století, kteří nebyli přesvědčeni historicko-kritickými důvody pro pozdní datování knihy Daniel. Bude určitě užitečné zmínit se o některých z nich, protože, jak píše Gerhard F. Hasel, „historicko-kritičtí učenci nemají ve zvyku je ve svých standardních dílech uvádět nebo jejich argumenty rozebírat“.¹⁴³

¹²² Baumgartner, *Daniel*; Baumgartner.

¹²³ Montgomery.

¹²⁴ Rowley, *Problem*; Rowley, *Darius*; Rowley, *Unity*.

¹²⁵ Bentzen.

¹²⁶ Ginsberg, *Daniel*; Ginsberg.

¹²⁷ Kessler.

¹²⁸ Frost, *Apocalyptic*; Frost.

¹²⁹ Eissfeldt.

¹³⁰ Heaton.

¹³¹ Russell; Russell, *Apocalyptic*; Russell, *Pseudonymität*.

¹³² Plöger; Plöger, *Siebzig*.

¹³³ Porteous.

¹³⁴ Dexinger.

¹³⁵ Delcor.

¹³⁶ Hanson, *Old Testament*; Hanson.

¹³⁷ Lacocque; Lacocque, *Temps*.

¹³⁸ Hartman-Di Lella.

¹³⁹ Childs, s. 608–623.

¹⁴⁰ Koch, *Rediscovery*; Koch; Koch, *Daniel*.

¹⁴¹ Daniel PSV.

¹⁴² Anderson.

¹⁴³ Hasel, s. 98.

V 19. století byli velkými oponenty makabejské teze tito učenci: Hengstenberg (1831),¹⁴⁴ Havernick (1832, 1838),¹⁴⁵ Auberlen (1854),¹⁴⁶ Zündel (1861),¹⁴⁷ Pusey (1864),¹⁴⁸ Kliefoth (1868),¹⁴⁹ Kranichfeld (1868),¹⁵⁰ Keil (1869),¹⁵¹ Düsterwald (1890)¹⁵² a Knabenbauer (1891).¹⁵³

Ve 20. století se objevilo mnoho odborných studií ve prospěch exilní teze až po druhé světové válce. Do roku 1945¹⁵⁴ stojí za zmínku tito odborníci: Gaebelain (1911),¹⁵⁵ Wilson (1917–1918),¹⁵⁶ Boutflower (1923),¹⁵⁷ Möller (1934),¹⁵⁸ Aalders (1935),¹⁵⁹ Beck (1935)¹⁶⁰ a Hartenstein (1936).¹⁶¹

Po druhé světové válce vyšly nové studie obhajující exilní tezi, v nichž jsou zapracovány nejnovější teologické, lingvistické a archeologické poznatky. Komentáře ke knize Daniel z tohoto hlediska napsali teologové jako Young (1949),¹⁶² Leupold (1949),¹⁶³ Culver (1954,

¹⁴⁴ Hengstenberg, E. W.: *Die Autentie des Daniel und die Integrität des Sacharia*. Berlin, 1831.

¹⁴⁵ Havernick, H. A. C.: *Kommentar über das Buch Daniel*. Hamburg, 1832; Id.: *Neue kritische Untersuchungen über das Buch Daniel*. Hamburg, 1838.

¹⁴⁶ Auberlen, C. A.: *Der Prophet Daniel und die Offenbarung Johannis*. Basel, 1854.

¹⁴⁷ Zündel, D.: *Kritische Untersuchung über die Abfassung des Buches Daniel*. Leipzig, 1861.

¹⁴⁸ Pusey, E. B.: *Daniel the Prophet*. New Yourk, 1864.

¹⁴⁹ Kliefoth, T.: *Das Buch Daniel*. Leipzig, 1868.

¹⁵⁰ Kranichfeld, R.: *Das Buch Daniel*. 1868.

¹⁵¹ Keil, C. F.: *Biblischer Commentar über den Propheten Daniel*. Leipzig, 1869.

¹⁵² Düsterwald, F.: *Die Weltreiche und das Gottesreich nach den Weissagungen des Propheten Daniel*. Freiburg: Breisgan 1890.

¹⁵³ Knabenbauer, J.: *Commentarius in Daniele Prophetam*. Paris, 1891.

¹⁵⁴ Harrison, s. 111 se zmiňuje o třech autoritách, které nesouhlasily s makabejskou tezí: Ackerman, H. C.: *Anglican Theological Review IV* (1921), s. 116; Gunkel, H.: *The Expositor I* (1924), s. 433; Guillaume, A.: *Prophecy and Divination*, s. 111. Viz také Baldwinová, s. 42–43.

¹⁵⁵ Gaebelain, A. C.: *The Prophet Daniel*. New York, 1911.

¹⁵⁶ Wilson, R. D.: *Studies in the Book of Daniel*. 1917–1918, reprint New York, 1938.

¹⁵⁷ Boutflower.

¹⁵⁸ Möller, W.: *Grundriß für alttestamentliche Einleitung*. 1934, reprint Berlin, 1958.

¹⁵⁹ Aalders, G. C.: *Het bock Daniel*. 1935; 4. vyd. Kampen, 1975.

¹⁶⁰ Beck, M. A.: *Das Danielbuch*. Leiden, 1935.

¹⁶¹ Hartenstein, K.: *Der Prophet Daniel*. 4. Aufl. Stuttgart, 1940. Viz také Heger, s. 57–58, který píše: „Kniha je mechanický aglomerát epizod o Danielovi. Povstaly samostatně a byly i písemně tradovány. Vznikly v Danielově době aneb v době krátce po Danielovi... Kniha, jak se nám zachovala, nabyla své formy na počátku řecké doby.“

¹⁶² Young.

¹⁶³ Leupold.

1962),¹⁶⁴ Price (1955),¹⁶⁵ Walvoord (1971),¹⁶⁶ Wood (1973),¹⁶⁷ Ford (1978),¹⁶⁸ Baldwinová (1978),¹⁶⁹ Maxwell (1981),¹⁷⁰ Maier (1982),¹⁷¹ Alexander (1983)¹⁷² a Archer (1985).¹⁷³ Mezi autory úvodů do Starého zákona, kteří podporují exilní tezi, patří: Archer (1964),¹⁷⁴ Harrison (1969),¹⁷⁵ Kaiser (1978)¹⁷⁶ a Hummel (1979).¹⁷⁷

Speciální studie, které rovněž zastávají exilní tezi a které by neměly uniknout pozornosti žádného vážného badatele knihy Daniel, napsali tito učenci: Wiseman a kol. (1965),¹⁷⁸ Shea (1971, 1972, 1982, 1983, 1986),¹⁷⁹ Vaucher (1972),¹⁸⁰ Waltke (1976),¹⁸¹ Hasel (1977, 1979, 1981, 1986),¹⁸² McDowell (1979),¹⁸³ Archer (1979),¹⁸⁴ Ferch (1979, 1983, 1986),¹⁸⁵ Schwantes (1980),¹⁸⁶ Gooding (1981)¹⁸⁷ a Whitcomb (1982).¹⁸⁸

¹⁶⁴ Culver, R. D.: *Daniel and the Latter Days*. Chicago, 1962.

¹⁶⁵ Price.

¹⁶⁶ Walvoord.

¹⁶⁷ Wood, L.: *A Commentary on Daniel*. Grand Rapids, 1973.

¹⁶⁸ Ford.

¹⁶⁹ Baldwinová.

¹⁷⁰ Maxwell.

¹⁷¹ Maier.

¹⁷² Alexander.

¹⁷³ Archer, *Daniel*.

¹⁷⁴ Archer.

¹⁷⁵ Harrison.

¹⁷⁶ Kaiser.

¹⁷⁷ Hummel.

¹⁷⁸ Wiseman, *Problems*.

¹⁷⁹ Shea, *Studies*; Shea, *Vassal I, II, III, IV*; Shea, *Darius*; Shea, *Convocation*; Shea, *Update*; Shea, *Prince*; Shea.

¹⁸⁰ Vaucher.

¹⁸¹ Waltke.

¹⁸² Hasel, *Belshazzar*; Hasel, *Authenticité*; Hasel, *Evidences*; Hasel, *Aramaic*; Hasel.

¹⁸³ McDowell, J.: *Daniel in the Critics' Den. Historical Evidence for the Authenticity of the Book of Daniel*. San Bernardino, Ca, 1979.

¹⁸⁴ Archer, *Rationalism*.

¹⁸⁵ Ferch, *Son*; Ferch, *Thesis*; Ferch.

¹⁸⁶ Schwantes.

¹⁸⁷ Gooding.

¹⁸⁸ Whitcomb.